

УДК 34.047

Маллік Ю. О.,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії
держави і права, Львівський торговельно-
економічний університет, м. Львів.

ФАКТОРИ ТА МОДЕЛІ ЗМІНИ СУТНОСТІ СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті визначаються та досліджуються фактори, а також моделі, що впливають на зміну сутності суверенітету держав в умовах глобалізації. Встановлено, що міждержавні інтеграційні процеси, які набувають системного характеру, суттєво змінюють не тільки традиційний зміст категорії державного суверенітету, а й набувають нових організаційно-правових форм. З'ясовано, що існують фактори, які впливають на процес зміни національного суверенітету, серед яких можна виокремити наступні: технологічні та соціальні зміни, прагнення уникнути війн, наявність глобальних проблем, що об'єднують країни, процеси регіонального зближення, необхідність спільними зусиллями вирішувати та врегульовувати суперечності, зростання чисельності демократичних режимів у світі. Визначено ряд викликів, які впливають на суверенітет і у майбутньому можуть призвести до його суттєвого обмеження з боку нових факторів системи міжнародних відносин: формування єдиної глобальної економіки, зміни у системі міжнародних відносин та постійне збільшення міжнародних урядових і неурядових організацій, глобальні екологічні проблеми, які все більше впливають на світове співтовариство, культурна глобалізація, яка змінює свідомість людей, інтеграційні процеси та глобалізація.

Ключові слова: суверенітет держави, глобалізація, інтеграційні процеси, Європейський союз, міжнародне співтовариство.

Y. O. Mallik,

*Ph.D., associate professor, associate professor
of the department of theory of state and law,
Lviv Trade and Economic University, Lviv.*

FACTORS AND MODELS OF CHANGING THE ESSENCE OF SOVEREIGNTY OF STATES IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Abstract. The article defines and investigates factors, as well as models that influence the change of the essence of sovereignty of states in a globalized world. It is established that intergovernmental integration processes, which acquire a systemic character, significantly change not only the traditional content of the category of state sovereignty, but also acquire new organizational and legal forms. It is revealed that there are factors that influence the process of changing national

sovereignty, among which one can distinguish the following: technological and social changes, the desire to avoid wars, the presence of global problems, uniting countries, processes of regional convergence, the need for joint efforts to solve and to resolve the contradictions, and to increase the number of democratic regimes in the world. A number of reasons that affect sovereignty and in the future can lead to its significant limitation by new factors in the system of international relations: the formation of a single global economy, changes in the system of international relations and the constant increase of international governmental and non-governmental organizations, global environmental problems that all have a greater impact on the world community, cultural globalization that changes people's minds, integration processes and globalization.

Keywords: state sovereignty, globalization, integration processes, European Union, international community.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть процеси трансформації суверенітету набули нового змісту: вони відрізняються за ознаками у різних державах та регіонах, що пов'язано з рівнем економічного, етнічного, політичного та культурного розвитку тих чи інших політичних факторів на міжнародній арені, змінюється значення політичних сил в середині країни, їхні методи керування державою.

У ході інтеграційних процесів та глобалізації усіх сфер діяльності людства змінюється і роль національної держави — вона все рідше проявляє себе як суверенний організм, і частіше функціонує як компонент системи міжнародного управління. Головними функціями національної держави стають функції забезпечення легітимності та гарантій підзвітності наднаціональних та національних механізмів управління.

Сьогодні існує об'єктивна потреба у аналізі впливу процесів глобалізації, інтернаціоналізації та міждержавної інтеграції на визначенні сутності державного суверенітету. Адже міждержавні інтеграційні процеси, які набувають системного характеру, суттєво змінюють не тільки традиційний зміст категорії державного суверенітету, а й набувають нових організаційно-правових форм. Можна без перебільшення стверджувати, що сучасна концепція державного суверенітету переживає глибоку кризу. Це зумовлює пошук нового методологічного інструментарію, проведення системного аналізу впливу глобалізаційних процесів на державотворення та правотворення.

Аналіз останніх досліджень. Широке коло проблем глобалізації, зокрема й фактори та моделі зміни сутності суверенітету держав в умовах глобалізації відображено у наукових працях таких учених, як З. Бауман, І. Василенко, В. Власов, Р. Войтович, В. Воронков, А. Гальчинський, Е. Гідденс, О. Гончаренко, П. Діккен, Н. Зотова, В. Ліпкан, А. Панарін, Н. Резнікова, Ю. Ткачук, А. Толстоухов, С. Удовик, Т. Фрідмен, М. Шепелев, С. Шергін, Ю. Щербак та інших.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення та дослідження факторів, а також моделей зміни сутності суверенітету держав в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах посилення глобалізації та інтеграції держав в міжнародне співтовариство все частіше в нових конституціях з'являються положення про засади взаємовідносин між державами. Однією з найбільш актуальних і складних проблем в “інтеграційних” міжнародних об'єднаннях є питання про державний суверенітет. У конституціях йдеться про можливість відмови або про обмеження державного суверенітету, про передачу його частини об'єднанню при вступі до міжнародної організації (при цьому в окремих Конституціях взагалі відсутні норми регулюючі такі відносини).

Як наслідок з'являються теорії, спрямовані на розмиття такої властивості держав, як суверенітет (як принципу конституційного права), і загальноновизнаного принципу міжнародного права — суверенна рівність. Якщо слідувати теоріям “ерозії суверенітету”, “обмеженого суверенітету”, “наддержавних міжнародних організацій”, то доведеться визнати, що з часом суверенітет може зникнути у зв'язку з передачею державою суверенних повноважень міжнародним організаціям.

Створення наднаціональних інтегративних структур, множення транснаціональних акторів, формування міжнародних режимів (щодо прав людини, прав національних меншин, ядерного нерозповсюдження), регіоналізація, сполучена зі зниженням ефективності державного регулювання, та багато інших феноменів глобалізації світу трактуються як поява післясуверенного порядку, де суверенітет “зник”, “розмитий” або “деінтегрований” як нормативний принцип та емпірична реальність.

Основним аргументом на користь «розмивання» суверенітету держав виступає факт неможливості держави здійснювати ряд дій як у сфері внутрішньої, так і зовнішньої політики. Як приклади такого роду обмежень, зокрема, зазначаються:

– заборона на довільне обмеження загальноновизнаних природних прав і свобод людини та громадянина (в працях деяких фахівців можна зустріти пряме протиставлення системи суверенних держав і принципу верховенства прав і свобод людини та громадянина);

– обмеження повноважень держави у сфері контролю за фінансовою системою (в т.ч. наявність системи міжнародно-правового арбітражу на валютних ринках, у міжнародній торгівлі);

– верховенство норм міжнародного права щодо норм національного законодавства;

– обмеження повноважень держави у сфері розпорядження природними ресурсами [1, с. 120].

На наш погляд, наведені вище критерії «розмивання» суверенітету держави аж ніяк не свідчать про формально-юридичне обмеження властивостей суверенітету. В цьому випадку було б вірно стверджувати про “розмивання” застарілих уявлень про суверенітет.

Тому виникає необхідність розглянути питання, яким чином вказані процеси впливають на категорію “суверенітет”. Дійсно, успіх реалізації проекту по об'єднанню європейських країн у наднаціональну організацію був

би неможливий, якщо б учасники цього процесу на момент його започаткування не отримали певні гарантії, що створювана владна конструкція не призведе до позбавлення державного суверенітету учасників міждержавного союзу [2, с. 7]. Отримані такі гарантії були неможливі без аналізу розроблених у різні часи теорій утворення складних державних союзів і практики реалізації в них державного суверенітету. Тому ідея плюралістичної Європи дає про себе знати завжди в результаті аналізу різних історичних контекстів.

Питання передачі суверенітету, зокрема проблема наднаціональних повноваження стає наріжним каменем в ході розвитку інтеграційного процесу в Європі [3, с. 165]. Досвід європейської інтеграції з усією очевидністю показав, що спочатку питання стримування суверенітету не було враховано в теоретичних планах побудови об'єднаної Європи.

Оскільки інституційна система спільнот перебувала в стадії становлення, проблеми розподілу компетенції між державами та інтеграційними інститутами просто не існувало, центральне місце в системі інститутів займав міжурядовий орган — Рада.

Як зауважує В. А. Ліпкан, умовою й обов'язковим наслідком формального приєднання до Європейського Союзу є відмова від частини суверенітету — це один з найбільш сталих міфів та кліше у політичній і навколо науковій дискусії стосовно інтеграції, якими національні уряди користуються аби довести своїм виборцям непричетність до непопулярних заходів, а зовнішні партнери Союзу — аби відійти від обговорення окремих питань взаємовідносин. Насправді ситуація виглядає зовсім по-іншому: держави-члени зберігають контроль над окремими сферами. Над всіма ключовими для збереження суверенітету сферами суспільних відносин навіть у тих сферах, де повноваження Союзу вважаються максимальними [4, с. 18].

Поширення інтеграції в політичній сфері призводить до чіткого гарантування суверенітету держав-членів. Якщо національні уряди погодяться на формування та проведення повноцінної спільної зовнішньої політики і політики безпеки, та на більш тісне співробітництво поліцій та судових органів, то фактично матиме місце добровільна відмова держави від монополії на легітимне застосування примусу. Як наслідок збереження національними урядами контролю на здійснення права встановлювати податки, визначати адміністративно-територіальний устрій, мати власні збройні сили, оголошувати війну та укладати мир набуває вирішального значення для збереження суверенітету [5, с. 65].

Взагалі, можна допустити, що відповідно до інтеграційних договорів, Європейський Союз складається з суверенних держав регіону, які передали повноваження щодо певних питань, незважаючи на те, що компетенція різниться за своїм масштабом та природою. Європейський Союз — унікальне утворення, що не має аналогів у світі (не можна порівняти з федерацією, це також не організація міжурядового співробітництва за типом ООН). Держави, що входять в Союз (його “держави-члени”), об'єднали свої суверенітети, щоб стати “сильнішими”. На практиці об'єднання суверенітетів

означає, що держави-члени делегують частину своїх повноважень щодо прийняття рішень створеним ними спільним інститутам з тим, щоб рішення за конкретними питаннями демократично прийматися на загальноєвропейському рівні.

Думка, що інтеграція обумовлює зміну підходів до трактування державного суверенітету, має своє пояснення. Дослідження такого важливого атрибуту держави, як “публічна влада”, дозволяє вказати на тенденцію поступового зменшення ролі і значення центрального державного апарату в державах-членах ЄС та водночас зростання впливу регіональних та наднаціональних інститутів влади. Виявлення цієї тенденції не дає однак підстав стверджувати про процес “десуверенізації” держав членів ЄС. Участь держави в інтеграційних структурах створює передумови для конструктивної та ефективної координації дій між інститутами ЄС та урядами суверенних держав. Інтеграція забезпечує в цілому гармонійне співіснування суверенних держав-членів Європейського Союзу, якому вони делегують повноваження реалізувати окремі суверенні права. Конструктивний характер співпраці національних урядів та інститутів ЄС полягає у створенні принципово нового механізму їх взаємодії, який дозволяє об’єднати зусилля для досягнення спільної мети та надати відповідним діям демократичну легітимацію [6, с. 5-6].

Існують фактори, що впливають на процес зміни національного суверенітету, серед яких можна виокремити наступні: технологічні та соціальні зміни, прагнення уникнути війн, наявність глобальних проблем, що об’єднують країни, процеси регіонального зближення, необхідність спільними зусиллями вирішувати та врегульовувати суперечності, зростання чисельності демократичних режимів у світі тощо. Проте основним фактором, який впливає на звуження національного суверенітету, є передусім воля держави, яка свідомо передає частину власних повноважень на користь наддержавним утворенням, недержавним організаціям та ін., як це сталося у рамках Європейського Союзу. Серед прав, які знаходять поза компетенцією держави у зв’язку з поглибленням інтеграції держави у світове співтовариство, можна зазначити наступні: право розробляти, зберігати та випробовувати ті або інші види зброї; встановлювати мито та податки та визначати їхній розмір; забороняти чи заохочувати ввезення та вивезення товарів (капіталів); використання природних ресурсів; друкування грошей; встановлювати правила утримання ув’язнених та застосовувати їхню працю; використовувати смертну кару; проголошувати політичні свободи або їх обмежувати; фундаментальні правила виборів та виборчих цензів, а також багато інших норм та принципів, які раніше входили до виключної компетенції держави [7, с. 104]. Держави-члени Європейського Союзу передають частину своїх суверенних прав наднаціональним органам управління. Раніше це стосувалося економічних питань, а тепер — валютно-фінансових, прикладом чого слугує створення “Єврозони”, а на перспективу — питань зовнішньої політики та оборони. Вважається, що наднаціональні органи управління ЄС діють лише відповідно до мандата,

проте очевидно, що розширення такої практики означає розмивання межі між внутрішньою та зовнішньою політикою держави-члена.

Добровільне зменшення суверенітету більше проявляється у Західних країнах, і, навпаки, трансформація суверенітету складніше відбувається у країнах інших цивілізації та культурних традицій, що пов'язано з рівнем економічного розвитку. Зазвичай це рівень індустріальних або аграрно-індустріальних країн, що пов'язаний з суверенністю та державним регулюванням. Деякі країни, що розвиваються, за власним бажанням йдуть на об'єднання в регіональні співтовариства, щоб разом вирішувати спільні проблеми та відстоювати свої інтереси [8, с. 131].

Важливими факторами європейської інтеграції стало формування представницьких інститутів та політичних об'єднань європейського масштабу. В ЄС і союз, і кожна держава — можуть та повинні розглядатися в якості “суверенних” учасників багатоярусного мережевого правління, яке володіє загальним суверенітетом, тим самим примножуючи суверенні прерогативи кожного з учасників мережевого правління та тим самим їх індивідуальні суверенності [7, с. 107].

Виклик принципу державного суверенітету можна проілюструвати на прикладі сфери регуляції — з галузі права, у віданні якого знаходяться проблеми, що пов'язані з навколишнім середовищем та використанням природних ресурсів. Хоча принцип державного суверенітету був розширений і став передбачати контроль на ресурсами у різних галузях, включно з континентальним шельфом та ексклюзивними “економічними зонами” (територіями, що віддалені на відстані до 200 морських миль від берегів тієї чи іншої держави), у 1967 р. нове поняття стало предметом обговорення з метою переосмислення законної підстави для присвоєння та експлуатації ресурсів — загального надбання людства [9, с. 212].

Всі виклики, що приймає на себе національна держава та суверенітет як якісна характеристика державної влади, сприймаються дослідниками цих явищ неоднозначно. На сьогодні не існує єдиної думки про подальшу долю найважливішого інституту політичної влади.

Можна виокремити дві групи прогнозів щодо подальшої долі суверенітету. Представники першої групи вважають, що під натиском глобалізації суверенні держави втрачають свої функції у керуванні політичними та соціальними процесами, що відбувається як на їх території, так і поза її межами. Відповідно до другого напрямку — глобалізація не вносить якісно нових змін у сформовану міжнародну структуру, де суверенні держави залишаються головними акторами. Проте йдеться не про простий вибір між двома крайнощами — збереження або зникнення державного суверенітету як про два єдині альтернативні варіанти. Дослідники, які дотримуються тієї або іншої позиції, розходяться як в оцінці масштабів, так і в характеру самого явища нівелювання державного суверенітету [10, с. 12].

До першої групи прогнозів належать вчені, які вважають неминуче зникнення національної держави та її політичних інститутів з міжнародної арени. Також до цієї групи належать ті науковці, які переконані, що

державний суверенітет зазнає лише часткової реструктуризації шляхом делегування частини своїх повноважень наднаціональним органам влади, проте він не припиняє свого існування.

Можна виокремити ряд викликів, які впливають на суверенітет і у майбутньому можуть призвести до його суттєвого обмеження з боку нових акторів системи міжнародних відносин:

1. Формування єдиної глобальної економіки, де головними акторами виступають великі транснаціональні корпорації, та які беруть на себе ряд повноважень національних держав.

2. Зміни у системі міжнародних відносин та постійне збільшення міжнародних урядових і неурядових організацій та об'єднань, які претендують на створення нової системи транснаціональної влади.

3. Глобальні екологічні проблеми, які все більше впливають на світове співтовариство, розв'язання яких стає неможливим у рамках національних держав.

4. Культурна глобалізація, яка змінює свідомість людей та проявляється у новому вимірі само ідентифікації — не національної, а індивідуальної, з одного боку, і космополітичної — з іншого.

5. Інтеграційні процеси та глобалізація гомогенізує громадянське суспільство, проте водночас створює умови для виникнення великої кількості нових локальних субкультур.

Ці виклики, з якими стикається національна держав, не знаходять своє вирішення у традиційних органах державної влади, їхнє вирішення може бути покладено на міждержавні об'єднання та організації [11, с. 14].

Еволюція національних держав буде відбуватися, в першу чергу, щодо її можливих форм, серйозна зміна конфігурації яких вже сьогодні прогнозується безліччю дослідників. Не менш серйозної модифікації зазнають і функції держави, обмеження (конкретизація) і звуження яких видається природним процесом розвитку державності в добу глобалізації. На основі національних держав з часом можуть бути створені певні міжрегіональні адміністративно-публічні апарати з розвиненою системою міжнародної бюрократії зі здійснення функцій підтримки світового порядку (та його приватних проявів: політичного, правового, економічного, екологічного) в межах встановленої міжнародної юрисдикції [12, с. 784].

Ряд дослідників зовсім не бачать у процесі руйнування територіального суверенітету загрози для демократії як такої. Важливим питанням стає не збереження відживаючих політичних інститутів, а побудова нових, транснаціональних, які б ґрунтувалися на демократичній основі. Взаємозв'язок культур призводить, з одного боку, до посилення тенденцій космополітизму, а з іншого — до утворення великої кількості локальних субкультур, проте надмірна культурна розмаїтість ніколи не сприяла міцності держави з її прихильності до єдиної офіційної ідеології, що сприяє більшій легітимізації уряду.

Висновки. Нові форми ідентичності на різних рівнях стають загрозою національній державі. Основна складність при створенні і подальшому

розширенні міжнародних просторів полягає у тому, що політика глобалізації вимагає від держави координації раніше незалежних рішень з іншими національними державами і підпорядкування держав інтересам співтовариства. Найяскравішим прикладом зазначених тенденцій є Європейський Союз, у якому поєднуються дві тенденції: з одного боку, роль міжурядових і транснаціональних організацій, поява нових акторів у системі міжнародних відносин, а з іншого — трансформації на рівні свідомості, коли національна ідентифікація поступається місцем космополітизації громадянського суспільства.

Література:

1. Бордачев Т. В. Новый стратегический союз. Россия и Европа перед вызовами XX века: возможности “большой сделки” / Т. В. Бордачев. — М. : Европа, 2009. — 304 с.
2. Лях В. В. Соціальний характер людини і проблема ідентичності в добу глобалізації / В. В. Лях // Мультиверсум. Філософський альманах. — Вип. 9(107). — К., 2011. — С. 3–27.
3. Власов В. І. Закони глобалізації / В. І. Власов // Історія освіти, науки і техніки України: матеріали VI Всеукраїнської конференції молодих учених та спеціалістів, 27 травня 2011 р. — К., 2011. — С. 165–167.
4. Ліпкан В. А. Державний суверенітет у контексті формування системи міжнародної безпеки / В. А. Ліпкан, О. В. Тюріна // Університетські наукові записки. — 2005. — № 3. — С. 17–23.
5. Саннікова М. В. До питання про значення декларацій про державний суверенітет / М. В. Саннікова // Університетські наукові записки. — 2013. — № 1. — С. 65–72.
6. Гамбург Л. С. Проблема суверенності суб'єктів федерації в зовнішньому суверенітеті федеративних держав: теоретичні аспекти / Л. С. Гамбург // Держава та регіони. Сер. : Право. — 2013. — № 3. — С. 4–9.
7. Герасимова О. А. Забезпечення державного інформаційного суверенітету як функція державної мови / О. А. Герасимова // Теорія та практика державного управління. — 2009. — Вип. 4. — С. 103–110.
8. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества : пер. с англ. / З. Бауман. — М. : Весь Мир, 2004. — 188 с.
9. Хапатнюковський М. М. Еволюція підходів до тлумачення сутності та ознак економічного суверенітету держав / М. М. Хапатнюковський // Європейські перспективи. — 2013. — № 3. — С. 211–217.
10. Сухонос В. Декларація про державний суверенітет України / В. Сухонос // Віче. — 2010. — № 18. — С. 10–12.
11. Резнікова Н. В. Проблема збереження економічного суверенітету держави в контексті транснаціоналізації світової економіки: нові виклики залежності / Н. В. Резнікова // Экономика Крыма. — 2013. — № 2. — С. 13–17.
12. Саракуца М. О. Поняття та зміст державного суверенітету: визначення, становлення, розвиток / М. О. Саракуца // Форум права. — 2010. — № 4. — С. 784–791.

References:

1. Bordachev T. V. Novyi stratehycheskyi soiuz. Rossyia y Evropa pered vyzovamy XX veka: vozmozhnomy «bolshoi sdelky» / T. V. Bordachev. — M. : Evropa, 2009. — 304 s.
2. Liakh V.V. Sotsialnyi kharakter liudyny i problema identychnosti v dobu hlobalizatsii / V.V. Liakh // Multyversum. Filosofskyi almanakh. — Vyp. 9(107). — K., 2011. — S. 3–27.
3. Vlasov V.I. Zakony hlobalizatsii / V.I. Vlasov // Istoriia osvity, nauky i tekhniky Ukrainy: materialy VI Vseukrainskoi konferentsii molodykh uchenykh ta spetsialistiv, 27 travnia 2011 r. — K., 2011. — S. 165–167.
4. Lipkan V. A. Derzhavnyi suverenitet u konteksti formuvannia systemy mizhnarodnoi bezpeky / V. A. Lipkan, O. V. Tiurina // Universytetski naukovy zapysky. — 2005. — № 3. — S. 17–23.
5. Sannikova M. V. Do pyttannia pro znachennia deklaratsii pro derzhavnyi suverenitet / M. V. Sannikova // Universytetski naukovy zapysky. — 2013. — № 1. — S. 65–72.
6. Hamburh L. S. Problema suverennosti subiektiv federatsii v zovnishnomu suvereniteti federatyvnykh derzhav: teoretychni aspekty / L. S. Hamburh // Derzhava ta rehiony. Ser. : Pravo. — 2013. — № 3. — S. 4–9.
7. Herasymova O. A. Zabezpechennia derzhavnoho informatsiinoho suverenitetu yak funktsiia derzhavnoi movy / O. A. Herasymova // Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia. — 2009. — Vyp. 4. — S. 103–110.
8. Bauman Z. Hlobalyzatsiia. Posledstvyia dlia cheloveka y obshchestva : per. s anhl. / Z. Bauman. — M. : Ves Myr, 2004. — 188 s.
9. Khapatniukovskyi M. M. Evoliutsiia pidkhodiv do tlumachennia sutnosti ta oznak ekonomichnoho suverenitetu derzhav / M. M. Khapatniukovskyi // Yevropeiski perspektyvy. — 2013. — № 3. — S. 211–217.
10. Sukhonos V. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy / V. Sukhonos // Viche. — 2010. — № 18. — S. 10–12.
11. Reznikova N V. Problema zberezhennia ekonomichnoho suverenitetu derzhavy v konteksti transnatsionalizatsii svitovoi ekonomiky: novi vyklyky zalezhnosti / N V. Reznikova // Ekonomyka Kryma. — 2013. — № 2. — S. 13–17.
12. Sarakutsa M. O. Poniattia ta zmist derzhavnoho suverenitetu: vyznachennia, stanovlennia, rozvytok / M. O. Sarakutsa // Forum prava. — 2010. — № 4. — S. 784–791.